

KONGRE RAPORU

(CONGRESS REPORT)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ
TRT6, Kanal Koordinatörülüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

Halit GÜLŞEN
AVİM Uzmanı
hgulsen@avim.org.tr

XVI. TÜRK TARİH KONGRESİ

(XVI. TURKISH CONGRESS REPORT)

XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. İlk kez Atatürk'ün direktifleriyle 1932 yılında başlatılmış ve belirli aralıklarla günümüze kadar gelen Türk Tarih Kongresi'ne bu yılda katılım oldukça yüksek olmuştur. Geçmişten günümüze Türk tarihi ile Türkiye tarihinin önemli olaylarının aydınlatılmasına büyük katkılar sağlayan, ülkeler ve insanlar arasındaki kültürel bağların kurulmasına ve geliştirilmesine olumlu hizmetlerde bulunan kongreye bu yıl yurtiçi ve yurtdışından toplam 308 bilim adamı katılmıştır.

Kongre bu yıl Eski Anadolu Uygarlıkları, Orta Asya ve Kafkasya Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi Tarihi, Osmanlı Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve 2010 yılında İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti seçilmesi nedeniyle İstanbul Seksiyonu olmak üzere altı bölüm olarak 5 günde tamamlanmıştır.

Ermeni sorununun çeşitli boyutlarının da ele alındığı kongrede, Süleyman Aliyarlı tarafından “*Karabağ Hanlığı ve Ermeni Yazarları Konusu Üzerine Notlar*” başlıklı bir bildiri sunulmuştur. Aliyarlı sunumunda, Ermeni yazarların tarihçilik konusundaki araştırma yöntemlerini ele alarak son dönemlerde Ermeni meselesiyle ilgili olarak “bilimsellikten uzak” ve “herhangi bir tarihi gerçekliği olmayan” araştırmaların gerçekleştirildiğine dikkat çekmiştir.

Azeri araştırmacı yazar Aygün Abbasova “*Karabağ’ın “Ermeni” Ahalisi, Onlar Kimlerdir?*” başlıklı bildirisinde Karabağ bölgesindeki Ermenilerin tarihi kökenleri ve nereden geldikleri konusuna ışık tutmaya çalışarak bu konunun

aydınlatılmasının Dağlık Karabağ meselesinin de çözümünü sağlayacağına değinmiştir.

“*Sevkiyata Tabi Tutulan Rum ve Ermenilerin Gayrimenkullerine El Koyma İddiaları*” başlıklı makalesinde Nevzat Artuç ise I. Dünya Savaşı’nın ardından İttihatçıların Sevkiyata tabi olan Rum ve Ermenilerin ev ve arazilerini gasp ettikleri iddialarına açıklık getirmeye çalışmaktadır. İstanbul’u işgal eden İngiliz birliklerinin de aynı gerekçelerle İttihatçıların İstanbul’daki bütün gayrimenkullerine el koyduğunu Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki belgelere dayandırarak ortaya koymuştur. Ayrıca dönemin gazete ve dergi koleksiyonlarından da yararlanarak konuyu farklı bir bakış açısıyla irdelemiştir.

İbrahim Ethem Atnur ise “Yeni Belgeler Işığında Nahçıvan Hukukunun Oluşumuna Bakış ve Ankara’nın Bir Kararnamesi” başlıklı bildirisinde, Bolşevik İhtilali’nin ardından dağılan Çarlık Rusya’sındaki bölünmeler açısından Kafkasya’da oluşan boşluğun Azeri, Ermeni ve Gürcüler tarafından doldurulmaya çalışılarak bir konfederasyonunu oluşturulduğunu ancak daha sonra kanlı bir çarpışma içerisine girildiğini ve özellikle Ermenilerin Mondros Mütarekesi sonucu İtilaf Devletlerinin de desteğiyle Büyük Ermenistan’ı oluşturmak için Türk topraklarına yayılmayı istediklerine işaret etmiştir. Bunun da Nahçıvan üzerinden gerçekleştirildiğine ve Ermenilerin İngilizlerin de desteğiyle bölgeyi bir süreliğine ele geçirmişse de, Türk askeri birliklerinin ve yerli kuvvetlerin bölgeyi tekrar bağımsız bir yapıya kavuşturduğunu ifade etmiştir.

Kongreye “*Tehcir Öncesi Türkiye’den Rusya’ya Ermeni Göçü*” başlıklı bir bildiri ile katılan Sezai Balcı ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde tehirden önce de bir Ermeni göçünün yaşandığını ve daha ziyade de bu göçlerin Rusya’ya yapıldığına yer vermiştir. Bu çerçevede XIX. Yüzyıla ilgili yapılan göç çalışmalarında daha çok Osmanlı Devleti topraklarına yapılan göçlerin araştırıldığını oysa bu döneme dışarıya yapılan göçlerin de ele alınması gerektiğini ve bu konunun yeterince araştırılmamış olmasını bir eksiklik olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Ermenilerin genel olarak Osmanlı döneminde Rusya’ya göç etmelerini misyonerlerin teşviki, eğitim-öğretim isteği ve ekonomik nedenlere bağlayan Balcı, bu nedenlerin yansırı servet edinme, ticaret yapma, Rusya’yı politik sığınak olarak görme, parçalanmış ailelerin birleştirilmesi, daha güvenli bir ortamda yaşama ile suçluların adaletten kurtulma gibi nedenlerinde Ermenilerin göç etmelerinde etkili olduğuna işaret etmiştir.

Bayram Bayraktar’ın hazırladığı “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İnşa Sürecinde Güneydoğu’ya Özerklik Vaat Edildi Mi?*” başlıklı makalede ise son dönemlerde tarihi Ermeni tezlerinin yerini giderek “Kürtçü” tezlerin almaya başladığı ve bu bağlamda Ermeni sorunu ile Kürt sorunu arasında bir paralellik olduğu ileri sürülmüştür.

Ali Sinan Bilgili tarafından, “*Osmanlı ve Safevî Hâkimiyetlerinde İran-Azerbaycan Ermenileri*” başlıklı bildiri de ise daha ziyade XVI-XVIII Yüzyıllardaki sosyo-

ekonomik yapıdan hareketle Ermenilerin statüsü değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı-Safevî mücadelesinde Ermenilerin oynadığı rol, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Ermenilere yönelik siyaseti, bölgedeki Ermenilerin iskân mahalleri ve Müslüman Türklerle mukayeseli nüfusları, Osmanlı Devleti'nin Eçimiyyazin Kilise'sine bakışı ve bu kiliseye bağışlanan vakıflar ile yine bölgedeki Ermenilerin ekonomik durumları ele alınmıştır. Söz konusu bildiri, gerek Osmanlı arşiv belgelerinin esas alınması gerekse de Osmanlı, İran tarih kaynakları ile Türk, Azeri, Rus ile Batılı devlet adamlarının araştırmalarından da yararlanılmış olunması itibariyle oldukça farklı bir içeriğe sahiptir.

Günümüzde Ermenistan devleti sınırları içerisinde yer alna Revan bölgesinin ele alındığı bir diğer bildiri ise Raif İvecan tarafından hazırlanmıştır. "*Revan Livası'nda Hristiyan Türkler (1725-1727)*" başlıklı bildiri de 1730'lu yıllarda bu livanın Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer aldığı, Osmanlı'nın bölgeyi 1724 yılında fethettiği, fethin ardından hazırlanan tahrir defterlerinin bölgenin demografik yapısı hakkında önemli bilgiler verdiği dikkat çekilmiştir.

"*Eskiçağ'da Ermeniler ve Hristiyanlık*" başlıklı bir diğer bildiri de ise Hristiyanlığın ortaya çıktığı ilk yüzyıllardan itibaren Anadolu'nun batı bölgelerinde tespit edilebilmesine rağmen Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu'da Hristiyanlığın izini bulmanın oldukça zor olduğuna işaret edilmiştir. Turhan Kaçar'ın hazırlamış olduğu bu bildiri ayrıca, IV. yüzyılın başlarında ilk kilise tarihçisi olan Eusebius'un eserinde de neredeyse hiçbir Ermeni isminin nakledilmemiş olduğunu, Eusebius'un Ermenilerle ilgili tek kaydının ise M.S. III. Yüzyılın ikinci yarısında bir İskenderiye piskoposunun, Meruzanes adlı bir Ermeni piskoposa yazdığı mektup dolayısıyla ortaya çıktığına yer verilmiştir.

Kongreye "*Rüstem Paşa'nın Londra Büyükelçiliği ve Ermeni Sorunu (1885-1895)*" başlıklı bir bildiri ile katılan Recep Karacakaya ise Ermeni propaganda faaliyetlerinin daha 1878'li yıllarda başladığı ve sistemli bir şekilde dünya kamuoyunu etkilemeye çalıştıkları ve başarılı olduklarına vurgu yapılmıştır. Bildiri de ayrıca Ermeni propaganda faaliyetlerinin Avrupa ülkelerinde nasıl başladığını, geliştiğini ve diğer devletlerin niçin propaganda faaliyetlerine destek verildiği de belgeler ışığında ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin İran'a göçünü ele alan bir diğer makale ise "*XIX. Yüzyıl Sonları İle XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nden İran'a Ermeni Göçü*" başlığıyla Selim Hilmi Özkan tarafından sunulmuştur. Burada da Osmanlı imparatorluğu dönemindeki göçlerde, Ermenilerin diğer ülkelere göç etmelerinde olduğu gibi, kendi isteklerinin yanı sıra ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerin etkili olduğuna yer verilmiştir. Ancak farklı olarak bir de Osmanlı imparatorluğunun dışarıya yapılan göçlere bakış açısı ve göçler karşısında takındığı tavır da ele alınarak, göçlerin Osmanlı yönetimi tarafından önemle takip edildiğine yer verilmiştir.

Cemal Yetkiner'in hazırladığı “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikalı Misyonerler, Ermeni Cemaati ve Protestan Arzuhal ve Şikâyetleri:1830–1860*” başlıklı diğer bir bildiri ise Osmanlı Arşiv kataloglarından yararlanılarak Ermeni Milleti'nin cemaat içi ilişkileri irdelenmiştir. Ermeniler için Protestan Mezhebi'nin yayılış yıllarının, anlatıldığı aksine, ne kadar sancılı olduğunun da ele alındığı çalışmada ayrıca Osmanlı makamlarına yapılan arzuhal ve şikâyetnameler incelenerek Protestan Mezhebi'nin doğuş yıllarının nasıl bir süreçten geçtiği üzerinde durulmuştur.

Ermeni meselesiyle ilgili son dönemlerde yaşanan gelişmelerin de ele alındığı kongrede Emekli Büyükelçi Ömer Engin Lütem ise “*Türkiye-Ermenistan: Barışa Doğru*” başlıklı bir bildirisinde, özellikle de II. Dünya Savaşı'nın ardından Ermeni diasporasında bir hareketlenmenin ve Türkiye'den toprak ve tazminat taleplerinin gündeme gelmeye başladığını ifade etmiştir. 1970'li ve 1980'li yıllarla birlikte Türk diplomatlarına yönelik terör eylemleri ile kamuoyunun dikkatini çekmeye başlayan Ermeni Diasporasının adeta sorunu yeniden ortaya attığına ve Ermeni taleplerini bazı ülke kamuoylarında olumlu karşılanmaya başladığına değinen Lütem, ayrıca son dönemlerde her iki ülke basınına yansıyan ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki çabaların ise henüz sağlıklı bir sonuç doğurmadığına değinerek Ermenistan'ın kendi politikası sonucu izolasyon içine düşmesinden sonra Türkiye ile anlaşmaya razı olduğunu ve bu nedenle iki ülke arasında imzalanan protokollerin iki ülke barışına yönelik umutları arttırdığını belirtmiştir.

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra soykırım iddialarının daha da arttığını belirten Lütem, Ermenistan ile Türkiye arasındaki bu iddialar

XVI. Türk Tarih Kongresi'nin ardından, bazı hocalarımızla Ermeni Sorunu hakkında bildiriler sunan katılımcılardan ikisiyle yaptığımız iki mülakatı aşağıda okuyucularımıza sunuyoruz.

1. SEVKİYATA TABİ TUTULAN RUM VE ERMENİLERİN MALLARINA EL KOYMA İDDİALARI ÜZERİNE YRD. DOÇ. DR. NEVZAT ARTUÇ İLE YAPILAN MÜLAKAT

Konuşmanızın başlangıcında Ermenilerle-İttihatçılar-Rumlar arasındaki ilişkilerden bahsettiniz. Bu bağlantıya değinmenizin nedenini ve özellikle İttihat Terakki ile Ermeniler arasındaki bağlantılardan bahsedebilir misiniz?

Öncelikle benimle böyle bir mülakatı gerçekleştirdiğiniz için teşekkürlerimi sunmak istiyorum. AVİM'nin çalışmalarını büyük bir takdirle takip etmekteyim.

XVI. Türk Tarih Kongresi'nde sunmuş olduğum “Sevkiyata Tabi Tutulan Rum Ve

Ermenilerin Gayrimenkullerine El Koyma İddiaları” bildirimde, öncelikle olarak İttihatçılarla Ermeniler ve Rumlar arasında herhangi bir kin, düşmanlık ya da ön yargının olmadığını belirtmek istedim. Bu nokta hep göz ardı edilmiştir. Oysaki II. Meşrutiyet’in ilanı öncesinde ve sonrasında İttihatçılar ile Ermeniler ve Rumlar eledir. Ortak hareket etmişlerdir. Rumlar kısa bir süre İttihatçılarla yollarını ayırmışlardır. Bunda bağımsız bir Yunanistan devletinin varlığı etkili olmuştur. Ancak Ermenilerle İttihatçılar arasındaki dostluk ve yakın ilişkiler 1913 sonlarına kadar devam etmiştir. Mesela, İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Eylül 1909 tarihli toplantısında almış olduğu bir kararla kurulacak olan Hükümetlerde mutlaka bir Ermeni bakana yer verileceğini taahhüt etmiştir. Bu karar doğrultusunda Gabriel Norodunkıyan Efendi, 5 Mayıs 1909’da kurulan İkinci Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti’nde Ticaret ve Nafia Nazırlığı’na, 22 Temmuz 1912’de kurulan Ahmet Muhtar Paşa ve 29 Ekim 1912’de kurulan Kamil Paşa Hükümetlerinde Hariciye Nazırlığı’na getirilmiştir. Aynı karar gereğince bu defa Oskan Efendi, 13 Haziran 1913’te kurulan Said Halim Paşa Hükümeti’nde Posta ve Telgraf Nazırlığı’na atanmıştır. Şimdi bu ve buna benzer çok sayıda örnek vardır. Burada şu hususun altını çizmek ve kamuoyuna özellikle belirtmek isterim ki İttihatçılarla Ermeniler arasında herhangi bir kin, düşmanlık ya da ön yargı bulunmamaktadır. Bu noktayı her fırsatta vurgulamak istiyorum. Zira Ermeni olaylarının anlaşılması için bu hususun doğru anlaşılması gerekmektedir.

İkinci olarak sormak istediğim husus, 1909 Adana Ermeni olaylarında Cemal Paşa’nın tutumundan bahsettiniz. Bu konuyu açmanızı isteyeceğim.

20-24 Haziran 2009’da Türk Tarih Kurumu’nda Adana Olaylarının Yüzüncü Yılı münasebetiyle Uluslararası bir kongre düzenlenmişti. Maalesef bu kongreye basınımlarımız yeterli ilgiyi göstermedi. Kongre sırasında pek çok meslektaşım Adana Olayları sırasında İttihatçıların önemli ismi Cemal Paşa’nın olayları yatıştırmak için pek çok Türkü idam etmesi nedeniyle eleştirmişti. Cemal Paşa söz konusu uygulamaları nedeniyle o dönem Türk basını tarafından da eleştirilmişti. Ancak burada gözden kaçırılan bir nokta var. Cemal Paşa büyük bir Türk Milliyetçisidir. Dolayısıyla kasıtlı olarak Ermenileri kayırıp, Türkleri idam etmek gibi bir politika içerisinde olması düşünülemez. Cemal Paşa’nın Adana’da yaptığı en önemli icraat Osmanlı Devleti’nin bütün vatandaşlarını eşit olarak görmesi, bir Türk ya da Ermeni ayırımına gitmemesidir. Bence Cemal Paşa Adana’da büyük bir devlet adamı olduğunu göstermiştir. Uygulamalarıyla olayların daha fazla büyümesini engellemiştir. Onun Adana’daki insancıl tutumu 1915’te Suriye’de IV: Ordu Komutanı olduğu sırada da devam etmiştir. Cemal Paşa aynı sevecenlikle ve devlet adamı sorumluluğuyla Ermenilere Suriye’de kucak açmıştır. Bu güne kadar maalesef bu konu hep göz ardı edildi. O yüzden kamuoyuna şu hususu açıklamak istiyorum. Cemal Paşa olmadan, Cemal Paşa’nın Adana ve Suriye’deki politikaları öğrenilmeden Ermeni Meselesi çözülemez. Bu hususun yeterince gündeme

getirildiğini düşünmüyorum. Özellikle *Soykırım* tezini savunanlara bu konunun hatırlatılması sorunun çözümünde önemli mesafelerin alınmasını sağlayacaktır.

İttihatçılarla-Ermenilerin arası hangi olay ve tarihten itibaren, niçin bozulmaya başlamıştır?

Taşnaksutyun Cemiyeti'nin, 17 Ağustos 1913'te Cenevre'de gerçekleştirmiş olduğu VII. Kongresi'nde; II: Meşrutiyet'in ilanından itibaren geçen beş yıllık sürede, Ermeni halkının güvenlik kaygılarının giderilemediği, Doğu Anadolu'daki toprak tartışmalarının çözüme kavuşturulamadığı, yerel ve merkezi kurumlarda nüfus oranına göre temsil edilme gibi isteklerinin yerine getirilmediği öne sürülerek İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yolların ayrıldığı ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren İttihatçılar ile Ermeniler arasındaki yakınlık kaybolmaya başlamıştır. Tabii ki bu noktada ilk adım Ermenilerden gelmiştir. İttihatçıların böyle bir teşebbüsü bulunmamaktadır. Ermenilerin bu tavrında Rusya'nın önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır.

Haziran 1915 tarihli Dâhiliye Nezareti'nin Ermeni malları ile ilgili beyanında hangi noktalar yer almaktadır?

Dâhiliye Nezareti, 30 Mayıs 1915'te *Sevk ve İskân Kanunu*'nun kabul edilmesinden yaklaşık bir hafta kadar sonra, 9 Haziran 1915'te ilgili vilayetlere göndermiş olduğu yazıyla; sevk edilen Ermenilerin geride bıraktıkları eşyalarının değeri ölçüsünde sahiplerine ödeneceğini, terk edilmiş malların koruma altına alınarak sahipleri adına satılabileceğini kararlaştırmıştır.

Bu konuda başka genelgeler çıkartılmış mıdır?

Elbette takip eden günlerde çıkartılan 5 Temmuz 1915, 11 Ağustos 1915, 26 Eylül 1915, 23 Aralık 1915 ve 5 Ekim 1916 tarihli genelgelerle konuyla ilgili kararlılık sürdürülmüştür.

Bu noktada sevke tabi tutulan Ermenilerin geride kalan mallarının devlet tarafından güvence altına alındığını söyleyebiliriz sanırım.

Elbette söyleyebiliriz. Bu durum büyük devlet olmanın gereklerindedir. İttihatçılar da bu gelenekten yetişmişlerdir. İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü şartlar altında bile bu hususa büyük önem vermişlerdir. Bazı çevreler 1915'teki

olayları 2010 Dünyasının şartlarıyla değerlendirmeye çalışıyorlar. Osmanlı Devleti'ni de kasıtlı olarak bir kabile devleti olarak göstermek istiyorlar. Bu konudaki yanlış anlaşılmalr ve yorumlar da buradan kaynaklanmaktadır.

Burada bir soru akla gelmektedir. Sevk esnasında geride kalan bu mallarla ilgili durumdan vazife çıkartmak isteyenler olmuş mudur ve bu suiistimaller karşısında Osmanlı Hükümeti ne tür eylemlerde bulunmuştur?

1915 Ermeni Sevkiyat Olayı'nın Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği tarihlerde, yani olağanüstü şartlar altında gerçekleştirilmesi, konuyla ilgili alınan önlemlerin takibini güçleştirdiği gibi, bir takım suiistimalleri de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, 11 Ağustos 1915'te suiistimal olaylarının önüne geçilmesini sağlamak amacıyla bütün vilayetlere hitaben bir genelge yayınlamıştır. Yine 28 Eylül 1915'te alınmış olan bir kararla suiistimal olaylarına kesinlikle müsaade edilmeyeceğini, bu tür çirkin olayların sorumlularının bir an evvel yakalanarak Sıkıyönetim Mahkemeleri'ne gönderileceği kesin bir dille ifade edilmiştir. Özet olarak söylemek gerekirse durumdan istifade etmek isteyen kötü niyetli insanlar olmuştur. Bu durum bugün için de söz konusu değil midir? Önemli olan devletin bu tür eylemlere müsaade edip etmediğidir. Yapılan yüzlerce yazışmalardan anlıyoruz ki İttihatçılar bu tür eylemleri kesinlikle tasvip etmemişler ve suçluları en ağır şekilde cezalandırmışlardır. Hatta bu sebeple çok sayıda kişi sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak idam edilmişlerdir. Mesela Eskişehir Vilayeti'ne bağlı Mihaliççik Kaymakamı Yuvanaki Efendi hakkında suistimallere karıştığı iddiasıyla soruşturma açılmıştır. Yapılan incelemelerin ardından suçu sabit görülen Yuvanaki Efendi vakit kaybedilmeden Sıkıyönetim Mahkemesi'ne sevk edilmiştir.

Sevkiyat sonrası geri dönen bazı Ermenilerin olduğunu biliyoruz. Bu kişiler mallarını tekrar alabilmiş midir?

Geri dönen Rum ve Ermenilere ait malların iadesi işi hususunda da oldukça önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Geri dönüş sırasında yolculuk masrafları ve iaşeler tamamen devletin kendi imkânlarıyla karşılanmıştır. Geri dönen Ermeni ve Rumlara emlak ve arazileri büyük ölçüde iade edilmiştir. Ayrıca savaş nedeniyle ordu tarafından kullanılan Ermeni ve Rumlara ait emlak da tahliye edilerek sahiplerine devredilmiştir. 1919 başlarına geldiğinde devir teslim işlemleri büyük ölçüde çözülmüş, Ermeni Rumlar ev ve arazilerine kavuşmuştur

Burada sevkiyat kararını alan İttihatçıların olmadığını ve bu çalışmaların İtilaf Devletleri'nin baskı ve gözetimi altında gerçekleştirildiğini unutmamak gerekir.

Ermeni mallarının İttihatçılar tarafından yağmalandığı iddiası ne derece doğruluk payı taşımaktadır?

İttihatçıların Ermeni ve Rum mallarını yağmaladığı iddiaları işgal sürecinde kasıtlı olarak ortaya atılmıştır. Bu iddiaların en ilginç İstanbul'daki Rumlardan gelmiştir. Buna göre Büyükçekmece'de çok sayıda Rum gayr-i menkulü Türk-Müslüman muhacirler tarafından haksız olarak gasp edilmiştir. Bu olayın başlıca sorumluları İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Hatta İttihatçıların lider kadrosundan Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan bile gasp olayının içerisinde. Rumlar Hükümet'e başvurarak kanunsuz olarak gasp edilen mallarının derhal kendilerine iadelerini talep etmişlerdir. Rumlar konuyla ilgili şikâyetlerini İstanbul'daki İngiltere Fevkalade Komiserliği'ne de iletmışlerdir. İngilizlerin baskısı sonucunda derhal bir soruşturma başlatılmıştır. Soruşturmayı yürüten Büyükçekmece Kaymakamı Mehmet Said Bey, hazırlanmış olduğu 18 Mart 1919 tarihli raporunda; iddia edilen gasp olayların doğru olmadığını, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan tarafından zorla alıkonulduğu iddia edilen çiftliğin bedeli peşin olarak ödenmek ve tarafların karşılıklı anlaşmaları neticesinde beş yıllığına kiralandığını ifade etmiştir. Görüldüğü bu tür iddialar İttihatçılara yönelik çirkin bir karalama kampanyasının ürünüdür. Bu iddialar Mütareke sonrasında İttihatçı karşıtları tarafından planlı bir şekilde ortaya atılmıştır. Günümüzde de Taner Akçam ve Hilmar Kaiser gibi araştırmacılar tarafından savunulmaktadır. Ancak bu iddiaları ciddiye almamız söz konusu değildir. Mesela Akçam'a göre İttihatçılar terk edilen Ermeni mülklerini, Balkanlar'dan göç eden Müslüman muhacirleri yerleştirmek için kullanılmışlardır. İttihatçılar Ermenilere göstermediği özeni, onların geride bıraktıkları mallarına karşı göstermişlerdir. Hükümet Ermeni mallarını kendisi kullanmak istemiş, bu yüzden yağmalanmasına ve özel amaçlar için kullanılmasına karşı çıkmıştır. Açılan soruşturmalar ve yapılan yargılamalar, hep ihmalî görülen kişilerle ilgilidir. Akçam'ın yukarıda belirtmiş olduğumuz iddialarına katılmamız mümkün değildir. Öncelikle Akçam, Ermeni ve Rum sevkiyatları kararlarının kasıtlı ve planlı olarak Anadolu'nun Türkleştirilmesi amacıyla alındığını savunarak bilimsel gerçeklerle ters düşmüş, objektiflikten uzak kalmış ve daha başından konuya taraflı yaklaştığını göstermiştir. Ermeni ve Rumların neden sevkiyata tabi tutulduğunu ve İttihatçıların söz konusu topluluklara karşı her hangi bir önyargılarının bulunmadığını daha önce açıkladığımız için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. İkinci olarak Akçam, sevkiyat olayının Birinci Dünya Savaşı devam ederken olağanüstü şartlar altında gerçekleştirildiği gerçeğini görmezden gelmektedir. Tarihi olayların yorumlanmasında temel kural olayın yaşandığı dönemin şartlarının dikkate alınmasıdır. Üçüncü olarak Akçam, sevkiyat sırasında Ermeni ve Rumlara ait menkul ve gayr-i menkullerin durumuyla ilgili Hükümet tarafından alınan tedbirleri hafife alarak ve göstermelik olarak niteleyerek objektiflikten uzaklaşmaktadır. Akçam, sadece sevkiyat sırasında yaşanan münferit suiistimal olaylarına ilişkin Osmanlı belgelerini kullanmakta, ancak belgelerin devamında yer alan ve Hükümet tarafından alınan tedbirleri ihtiva eden bilgileri kasıtlı olarak görmezden gelmektedir. Yine sevkiyat olayı ile ilgili olumlu icraatları içeren tek bir

belgeye dahi yer verilmemesi, Taner Akçam'ın tarafsızlığına gölge düşürmektedir. Son olarak Ermeni ve Rumların geri dönüş kararnamesi, mal ve mülklerin iadesi yolundaki çalışmalar da Akçam tarafından kasıtlı olarak dikkate alınmamıştır. Ayrıca Akçam'ın Ermeni ve Rum sevkıyatı üzerine göstermiş olduğu hassasiyeti, kısa süre önce Balkanlardan göçe zorlan yüz binlerce Türk-Müslüman ahali ve onların menkul ve gayr-i menkullerinin durumu konusunda gösterememiştir.

Sonuç olarak konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, ne söylemek istersiniz?

Sonuç olarak Ermeni meselesinin her türlü siyasi ve kişisel kaygılardan uzak olarak, dönemin şartları içerisinde değerlendirilerek, belgelere dayanarak, belgeleri doğru yorumlayarak ve sadece ve sadece tarihin bilimsel disiplinine bırakılarak incelenmesi gerektiğini bir kez daha ifade etmek istiyorum. Teşekkürler.

2. XIX. YÜZYIL SONLARI İLE XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDEN İRAN'A ERMENİ GÖÇÜ ÜZERİNE YRD. DOÇ. DR. SELİM HİLMİ ÖZKAN İLE YAPILAN MÜLAKAT

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu genel olarak göç konusu ne derecede etkilemiştir?

Elbette ki bu soruya tek bir cevap vermek zordur. Ama sadece XIX. yüzyıl değil diğer dönemlerde de bir çok göç hadisesi vardır. Ama XIX. yüzyıl daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu göç hadisesi devleti ekonomik ve demografik olmak üzere birçok alanda etkilemiştir.

Ermenilerin göç ettiği ülkelere gelecek olursak, en çok hangi ülkeye ve hangi nedenlerle göç etmişlerdir?

Ermenilerin en çok göç ettikleri ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Kafkasya'daki etnik yapıyı değiştirmek isteyen Rusya, 1826-1828 yıllarında İran ve Osmanlı sınırlarında yaşayan Ermenileri kendi topraklarına yaşamaya davet etti. Bunu fırsat bilen bazı Ermeniler, Osmanlı-Rus savaşları sırasında Rusya'nın yanında yer alarak Anadolu'dan Rusya'ya göç ettiler. Mesela 1828-1838 yılları arasında Nahçıvan topraklarına 2511 Ermeni aile göç etti. Bu rakam ortalama 12.500-13.000 kişiye tekabül etmektedir. Bu göçler ile Rusya, Nahçıvan ve Erivan'da iktisadî canlanmayı sağlayacağı gibi Kafkasya'nın etnik yapısını değiştirmeyi ve Anadolu Türklüğü ile Rusya arasında sıkı bir kalkan oluşturmayı hedeflemiştir. Ermenilerin yoğun bir şekilde göç ettikleri diğer bir ülke Amerika'dır. Türkiye'den Amerika'ya Ermeni göçünü 1820'li yıllarda Anadolu'ya gelen misyonerler başlattı. Amerikalı

misyonerlerin çalışmaları sonucu 1840'lı yıllardan itibaren Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni göçü başlamış oldu. 1890'lı yıllarda ise küçük esnaf, zanaatkâr ve zengin olmak isteyen kişiler göç etti. Son olarak isyan hareketleri sonrası umduğunu bulamayan zengin tüccar taifesi ile aydın ve komitacılar Amerika'ya göç yolunu seçtiler. II. Meşrutiyet ile birlikte oluşan özgürlük ortamı Ermeni göçünü hızlandırdı. Bu sayı 50.000'e kadar ulaştı. Osmanlı topraklarından Amerika'ya ne kadar Ermeni'nin göç ettiğini tahmin etmek ise çok zordur. Çiçek'in tespitlerine göre 1899-1914 yılları arasında 51.950 Ermeni, Amerika'ya göç etmiştir. Bu rakama diğer gidenler de ilave edildiği zaman 50 ile 70 bin arası bir rakamı bulmak mümkündür.

Ermenilerin İran'a göç etme nedenleri nelerdir?

İran halkı ile Ermeniler arasındaki kültürel ve dini yakınlık İran'ın İslam öncesi dönemine kadar uzanır. Çünkü "*ateşe tapma*" İslamlık ve Hıristiyanlıktan önce İran ile Ermeniler arasında ortak bir din idi. Bu nedenle din, dil, kültür gibi unsurlar İranlılar ile Ermenileri bir noktada birleştirmiş oluyordu. Bunun yanı sıra İran topraklarında yaşayan Ermeniler çok fazla olmamakla birlikte ülkenin en etkin toplumlarından birisi idiler.

Belli bir tarihi ve psikoloji hazırlık döneminden geçen Ermeniler, ayaklanma için hazırlık yapmaya başladılar. Bu hazırlık aşamasında bile kargaşa ortamına karışan bazı Ermenilerin İran'a kaçtıklarını görmekteyiz. İran Ermenileri ve İran yönetimi zaten Osmanlı sınırlarından kendi topraklarına gelen Ermenilere kucak açmış durumda idi. İran'ın Osmanlı Devleti'nin sınır komşusu olması, sınırdan İran'a daha çabuk geçilmesi ve buradan Rusya dâhil olmak üzere diğer devletlere intikallerin kolay olması gibi nedenler de bu göçün başlıca nedenleri arasında sayılabilir.

Ermeni Komitacıları İran'ı merkez olarak kullanmış mıdır?

Elbette ki İran'a göç eden Ermeniler, buralarda daha rahat ve kolay yaşam ummakla birlikte göç ettikten sonra tebası oldukları devlete karşı isyan bayrağını çekmekte de bir mahzur görmemişlerdir. Çünkü Ermeniler, Büyük Ermenistan'ı kurma fikrini gerçekleştirme aşamasında İran topraklarına göç ederek buraları birer üs olarak kullanmışlardır. Anadolu'da gerçekleşen isyanların birçoğunda İran topraklarından sağlanan silah ve insan kaynakları kullanılmıştır. İran'a göç eden veya İran'a kaçtıktan sonra terör eylemlerine katılan Ermenilerin birçoğu İran'a ticari faaliyetler bahanesi ile gitmişlerdir. İran'a yapılan göçler öncesinde de Ermeni komitacılarının İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Van dışındaki merkezi konumunda olan Tiflis dışında, İran'ın önemli şehirlerinden olan Revan ve Tebriz de komitacılar için önemli bir konuma gelmiştir.

İran'a yapılan bu göçlerin dış basın tarafından takip edildiğinden bahsettiniz. Bunun amacı sizce nedir?

Osmanlı Devletinden diğer ülkelere olan Ermeni göçleri gibi İran'a yapılan Ermeni göçleri de yurt dışından yakından takip edildiği gibi destek de görmüştür. Çünkü daha İran'a Ermeni göçleri yoğun bir şekilde başlamadan Times gazetesi, Eleşkird ve civarındaki Ermenilerin zulüm gördüklerinden dolayı İran'a göç etmeye başladıkları konusunda 1890 yılında asılsız haberler yapmıştır. Fakat yapılan tahkikat sonrası Times gazetesinin göç olarak nitelendirdiği olayın, İran'a ticaret amacı ile gidenler ile birlikte güz mevsiminde amelelik yapmak için giden mevsimlik işçilerin olduğu anlaşılmıştır. Bu amelelerden bir kısmı da kendilerine uygun iş bulamadıkları için tekrar geri dönmüşlerdir.

Osmanlı Hükümeti söz konusu göç konusunda ne tür önlemler almıştır ve bu önlemlerde ne derecede başarılı olunmuştur?

İran'a göç eden veya çeşitli nedenlerle İran topraklarına giden Ermenilerin Osmanlıya karşı tedhiş faaliyetlerine geçeceğini fark eden Osmanlı yöneticileri, başta İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde çıkabilecek isyan hareketleri karşısında, tedbir olarak Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis, Trabzon ve Sivas gibi vilayetlere çekmiş olduğu telgraflar ile Ermenilerin Rusya ve İran'a göç edenlerin miktarlarını bildirmesi ve çıkaracakları isyanlar konusunda da tedbirli olmalarını istemiştir. Çünkü Taşnaksutyun örgütü İran'da bir merkez açarak doğu faaliyetlerinin bir kısmını buradan idare etmeye başlamışlardır. Fakat diğer ülkelere olduğu gibi İran'a yapılan göçlerde engellenememiştir.

İran'a göç eden Ermeniler İran'da herhangi bir huzursuzluğa neden olmuş mudur ve İran'ın bu konudaki tutumu nedir?

İran'a göç etmeye başlayan Ermeniler sadece Osmanlı topraklarında değil göç ettikleri yerlerde de huzursuzluk çıkarmışlardır. Bu konuda Van vilayetinden Ağustos 1896 başlarında Dâhiliye Nezaretine çekilen bir telgraftaki bilgiler, bize olayın boyutlarının ne derece ciddi olduğu konusunda bilgi vermeye yeterlidir. Çünkü Van Albak ve Hamidiye bölgelerinden göç eden Ermeniler, İran'ın Selmas bölgesinde toplanmaya başlamışlardır. Bunların miktarı burada 3000'i geçmiştir. Burada toplanan bu fesad taifesi İran aşiretlerine zarar verdiği gibi İranlı bir askeri de öldürmüşlerdir. Bunun üzerine sınırı geçen 400 Osmanlı süvarisi bunlarla çatışarak def etmiştir.

Ermenilerin İran'a yaptığı bu göç dış destek almış mıdır ve Osmanlı açısından bir tehlikeye sebep olmuş mudur?

Birinci Dünya savaşı başlamadan önce İran-Osmanlı sınırı, Osmanlı sınırlarından göç

eden Ermeniler yüzünden tehlike arz etmeye başlamıştır. Çünkü İran Ermenileri üzerinde Rusya ve Ermeni komitacılar kadar İngilizlerin de etkili olmaya çalıştığını görmekteyiz. Tahran sefiri Asım Bey, daha savaş başlamadan önce Rusların ve İngilizlerin İran ve Osmanlı sınırında bulunan ahalinin Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyette bulunması için maddi destek olmak üzere birçok girişiminden bahsetmektedir. Azerbaycan'daki Rus konsolosları huduttaki Kürtler nezdinde girişimde buldukları gibi Tahran'daki Ermenileri de gizlice silahlandırmışlardır. Bu dönemde İran hükümeti çok zayıf olduğu için bunları engelleyememiştir. Birinci Dünya savaşının başladığı dönemde İrandaki Ermeni güçleri Rusya'nın İran'a girme aşamasında da yardımcı olmuşlardır. Çünkü İngilizler Osmanlı orduları karşısında başarısız olduğu zaman Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Rusya'nın durdurulabilmesi içinde Osmanlı ordularının İran'a girmesi gerekmekte idi. İran'a girişi sağlayan kuzeydeki Beyazıt'tan geçen yol ile Güneydeki Van yolu Ermeni çeteciler tarafından kontrol edilmekte idi. İşte İran'a yapılan göçler ve sızmalar sonrası bu iki yol I. Dünya savaşı sırasında stratejik bir konuma gelmiştir. Durum bu iken Ermeni çetecilerinin İran'a kaçmaları ve burayı tercih etmeleri tesadüf bir olay olmasa gerekmektedir.

Yaklaşık olarak ne kadar Ermeni İran'a göç etmiştir? Bu konuda net rakamlar mevcut mudur?

1878-1915 tarihleri arasında Osmanlı sınırlarından İran'a ne kadar Ermeni'nin hicret ettiğini net olarak ifade etmek çok zordur. Fakat İran topraklarına binlerce Ermeni hicret ettiği gibi bu toprakları transit olarak diğer ülkelere göç etmek için de kullanmışlardır. Mesela 1920 yılında Kars ve havalisindeki Ermenilerden 25.000 kadarı Ermenilerin baskı ve kandırmaları sonrası İran'a göç ettirilmiştir.

İran'a göç eden Ermeniler tekrar geri dönmeyi denemişler midir? Bu noktada nasıl bir süreç yaşanmıştır?

Yurt dışına giden diğer Ermeniler gibi İran'a giden Ermeniler de geri gelmek için gayret içerisine girmişlerdir. Geri gelen Ermenilerin birçoğu bazı şekavet ve fesad olaylarına karıştıkları için devlet bunların geri dönmelerine sıcak bakmamıştır. Buna rağmen Rusya ve İran sınırlarında bulunan Ermeniler Osmanlı sınırlarına geri gelebilmek için her yolu denemişlerdir. 20 Haziran 1894 tarihinde Van vilayetine çekilen bir telgraf ile Hınçak komitesine mensup Ermenilerin Çakıllı Kilisesini ziyaret etme bahanesi ile Osmanlı sınırlarına girdiği ve bu konuda tedbir alınması istenmektedir. Ermenilerin kiliseyi ziyaretleri men edilmemekle beraber ziyaret bahanesi ile gelecek olan komitacı ve eşkıyalar için tedbir alınmasını istemektedir.